

РЕЦЕНЗІЯ

на книгу В.К.Молоткіної "Становлення та розвиток видавничої справи в УСРР – УРСР в 20 – 30-ті роки ХХ ст." – Переяслав-Хмельницький: ФОР Лукашевич О.М., 2012. – 416 с.

Формування і розвиток національної самосвідомості громадян України посилюють інтерес до духовної культури свого народу, його минулого і сучасного, а отже, набуває актуальності дослідження такої складової вітчизняної культури, як видавнича справа. Крім того, в умовах сучасної перебудови книговидавничої справи в Україні, усвідомлюється необхідність у наукових працях, що аналізували б історичну практику книговидавничої діяльності минулого.

Актуальність наукового дослідження В.К.Молоткіної полягає в тому, що для розв'язання ключових проблем видавничої справи необхідно звернутися до позитивного досвіду попередників, а детальне вивчення подій, які відбувалися у видавничій сфері УСРР – УРСР у 1920 – 1930-ті рр., дослідження всіх складних і неоднозначних явищ в ній, аналіз взаємовідносин останньої з правлячим режимом – усе це допоможе не допустити повторення багатьох помилок попередніх етапів розвитку країни. Звісно, мова не йде про пошуки в минулому готових відповідей на питання сьогоденного суспільно-політичного розвитку. Досвід минулого корисний, перш за все, своїми історичними уроками.

Водночас становлення і розвиток видавничої справи в Україні потребує особливої уваги, оскільки глибоке зацікавлення з боку влади сприяло створенню в 20 – 30-х рр. ХХ ст. інфраструктури вітчизняного книговиробництва, книгопоширення, книгозбереження, відповідних науково-дослідницьких інституцій, відповідної правової бази. Саме на неупереджене висвітлення даної проблеми спрямоване наукове дослідження В.К.Молоткіної.

Автором не випадково обрані хронологічні рамки дослідження, які охоплюють період 1920 – 1930-х рр. – час становлення і зміцнення тоталітарно-бюрократичної видавничої системи в радянській Україні. Нижня межа пов'язана з початком реформ у видавничій галузі. Кінцеві рамки дослідження обмежені кінцем 1930-х рр., коли в країні сформувалась організаційна структура радянських спеціалізованих видавництв.

Для висвітлення обраної теми дослідницею було використано масив архівних документів, наукових і періодичних видань. Їх аналіз і узагальнення дозволили виділити найважливіші історіографічні періоди досліджуваної проблеми. До джерел історії становлення і розвитку видавничої справи в Україні дослідниця відносить як опубліковані (документальні збірники, видання енциклопедичного характеру, періодичні видання 1920 – 1930-х рр.), так і не опубліковані архівні документи, які виявилися базовими при висвітленні теми дослідження, для досягнення його мети і завдань.

Другий розділ присвячений формуванню радянської видавничої мережі та характеристиці її структури. Дослідниця розкрила соціально-економічні передумови та основні етапи формування книговидавничої мережі, виявила провідні видавництва, особливу увагу акцентувала на залежності функціонування видавництв від суспільно-політичних процесів. Провівши видову класифікацію видавництв, авторка виділила діяльність приватних видавництв, як приклад найкращої інформаційно-культурної та економічної ефективності у видавничій галузі й показала їх переваги та недоліки у порівнянні з державними видавництвами. Також в роботі переоцінюється діяльність державних та радянсько-партійних видавництв України. Діяльність цих видавництв розглядається з урахуванням впливу зовнішніх факторів, ідеологізації та політизації культурного життя в умовах становлення тоталітарної держави. Авторка зазначає,

що введенням нової економічної політики влада сприяла активізації самостійної видавничої діяльності радянських, професійних, партійних органів та дозволила діяльність приватних видавництв. Тому, поряд з одержавленням книжкової продукції відбувалось збільшення приватних і кооперативних видавництв, а в другій половині 1920-х рр. вже спостерігається тенденція до одержавлення всіх видавництв. Запроваджуючи класифікацію видавництв, радянська держава прагнула монополізувати й централізувати видавничу галузь й намагалась не допустити посилення ролі приватного сектору, який створював несприятливі умови для пропагування соціалістичного способу виробництва в галузі суспільно-політичного життя. Відчуваючи загрозу з боку приватних видавництв, влада спочатку посилила контроль за їх діяльністю (регулюючи як обсяг їх продукції, так і розвиток самих видавництв), а потім ліквідувала. Авторка констатує, що в 1930-ті роки видавнича діяльність сконцентрувалась лише в державних видавництвах.

Певний дослідницький інтерес представляє третій розділ присвячений аналізу матеріально-технічного, фінансового забезпечення та кадрового складу видавничої галузі.

На думку дослідниці, державні, професійні та партійні видавництва, продукція яких диктувалась класовою структурою держави, були збитковими й існували лише за рахунок державних дотацій. Видавництва не були зацікавленими у зниженні собівартості, в якості продукції, зменшенні браку, не мали стимулів боротися за свою рентабельність. Неможливість розпоряджатися друкарнями призводила до запізнення виходу частини літератури, в наслідок чого набір розбирався й списувався на збитки і, навіть, коли врешті-решт продукція виходила, то видавництво не знало коли вона дійде до читача і коли видавництво одержить за неї гроші та сплатить гонорари своїм авторам.

Можна погодитись з думкою, висловленою у праці, про те, що на відповідальні пости у видавництвах призначали людей не за професійним рівнем, а за партійною приналежністю і не лише членів комуністичної партії, але й з відповідним партійним стажем. Внаслідок активної роботи органів НКВС по виявленню і ліквідації "ворожих елементів" не лише роботи, а часто свободи і життя, було позбавлено багато талановитих і висококваліфікованих фахівців. Ті ж, хто прийшов їм на зміну, часто могли похвалитись лише "високою свідомістю і відданістю ідеалам партії" і мало розумілись на тонкощах складної видавничої справи.

У монографії визначається й роль видавництв у формуванні книжкового ринку. Авторка зазначає, що на початку 1920-х рр., крім торговельного відділу ДВУ, який був єдиним великим апаратом поширення книги в Україні й поширював як власну друковану продукцію, так і продукцію інших видавництв, відносна самостійність у проведенні книготорговельних операцій була надана й іншим видавництвам, які враховуючи нові умови, намагались створити свій торговий апарат та мережу. "Книгоспілка", яка у своїй книготоргівлі спиралася на низові кооперативи, споживчі товариства та крамниці, опинилася в найкращому становищі стосовно поширення книг на сільському ринку. Приватні видавництва, не маючи свого апарату розповсюдження, користувались крамницями і експедиціями основних видавництв.

У першій половині 1930-х рр. розповсюдженням книг в Україні займались кооперація і держторгівля. Причому, основним книгорозповсюджувачем була кооперація, яка своєю мережею охоплювала усі адміністративні райони й торгувала книгами навіть там, де існувала державна книготоргівля, а в другій половині 1930-х рр. книготоргівля стала лише державним підприємством.

У четвертому розділі аналізується тематика друкованої продукції, її зміст та соціальне призначення та особливості виходу і функціонування періодичних видань в контексті суспільно-політичних умов того часу, показано вплив українізації на діяльність видавництв.

Як зазначає дослідниця, хоча у пересічного читача великим попитом користувались художня, дитяча, наукова література й книги довідкового характеру, але в результаті тотальної регламентації і контролю з боку держави за діяльністю видавництв провідне місце серед книжкової продукції УСРР зайняла суспільно-політична література. До того ж, вся література була позначена ідеологічними штампами й цілком відбивала вади суспільства і часу, у якому створювалася.

Незважаючи на значні матеріальні витрати, у 1920-ті рр. друкувалася й велика кількість періодичних видань, які містили різнопланові статті і відзначалися широким тематичним охоп-

ленням. У 1930-ті рр. газети та журнали перестали відображати реальні процеси життя українського народу й перетворились на інструмент радянського ідеологічного впливу на маси.

Заключний розділ наукового дослідження В.К.Молоткіної присвячений висвітленню процесу формування адміністративно-бюрократичної системи управління видавничою справою в 1920-ті рр. та з'ясуванню особливостей ідеологічного керівництва й контролю над видавничою діяльністю в 1930-ті рр. Авторка зазначає, що саме у 1920-ті рр. відбувалось формування командно-бюрократичної тоталітарної системи управління видавничою справою та утворилась ціла система державних органів, які дбали про ідейне спрямування книжкового потоку і класового підходу до формування книговидавничого репертуару. Ідеологічне керівництво видавничою сферою здійснювали партійно-державні та цензурні органи, які розробляли і поширювали державні програми, цензурні циркуляри, спеціальні інструкції, положення, що визначали головні напрямки видавничої роботи. Вони видавали дозволи на відкриття видавництв, складали списки заборонених книг, конфісковували видання, закривали видавництва, притягували до відповідальності осіб, які порушили їх вимоги.

Шляхом аналізу використаних архівних джерел дослідницею встановлено, що вся друкована продукція, яка знаходилася на книжковому ринку, підлягала ідеологічному контролю. Художні твори, наукові праці передусім розглядалися під кутом зору "ідеологічної витриманості", від чого залежало бути чи не бути їм надбанням громадськості. Будь-який текст в процесі підготовки до друку піддавався суттєвій правці, або й взагалі не друкувався. Спеціальні державні органи та партійні органи, що здійснювали цензурний нагляд, укладали різні види списків так званої "ідеологічно-шкідливої" літератури, що підлягала вилученню з видавництв, книжкових складів, фондів бібліотек. Якщо в 1920-ті рр. необхідність проведення вилучень пояснювалася завданнями ідеологічної боротьби, то в 1930-ті рр. конфіскації підлягали книжки, авторами яких були репресовані "вороги народу". Здавались в макулатуру й книжки, автори яких не вважались ворогами народу, але у передмові чи редагуванні, або упорядкуванні яких брали участь "шкідники" та "націоналісти". Регулярні кампанії по очищенню книжкових фондів призвели до істотного скорочення запасів друкованої продукції.

Водночас, в окремих розділах і підрозділах роботи В.К.Молоткіної, а саме при аналізі матеріально-технічного та фінансового забезпечення видавництв, помітне переобтяження статистичними даними. Але це не погіршує логічно-структурну архітектуру запропонованої наукової розвідки.

В цілому запропонована В.К.Молоткіною робота є ґрунтовним і самостійним науковим дослідженням, яке базується на солідній джерельній базі і розкриває нові горизонти творчих пошуків дослідників, яких приваблюють складні процеси становлення і розвитку видавничої галузі.